

NUTQIY MULOQOTDA BAHO MUNOSABATI IFODALANISHINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Bahriddinova Yulduz Sunnatillayevna

Navoiy davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va Adabiyoti mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada gaplarning mazmun qirralari, nutqiy muloqot bilan bog'liq xususiyatlar, nutqiy muloqotga baho munosabatlarini ifodalash. Nutqiy muloqotga baho berishning lingvistik xususiyatlar Zaynab (O'tkan kunlar) obrazining nutqlari asosida o'rganildi.

Kalit so'zlar: Nutq, muloqot, actual, zamonaviy tilshunoslik, lingvistik xususiyat, paragmatika, emotsiya.

Annotation: in this article, the content of sentences, features related to speech communication, expression of value relations to speech communication. Linguistic features of evaluating speech communication were studied based on the speeches of the character of Zainab (Days of the Past).

Hozirgi kunda mamlakatimiz juda tez suratlarda rivojlanmoqda va barcha sohalarda yangilanishlar amalga oshirilmoqda. Xususan tilga bo'lgan e'tibor kun sayin ortib bormoqda. Bu tilimizning ochilmagan qirralarining ochilishiga, rivojlanishiga, yangiliklar bilan boyishiga sabab bo'lmoqda. Olib borilayotgan tadqiqotlar va o'rganishlar zamonaviy tilshunoslikning rivojlanishiga va yanada keng qamrovli shaklda o'rganilishiga sabab bo'lmoqda. Zamonaviy tilshunoslikning bir qancha o'rganilmagan tomonlari, mavzulari va yo'nalishlari bor va ular olimlar yosh tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmoqda.

Nutqiy muloqot, nutqiy muloqotda baho munosabatlari ifodalash zamonaviy tilshunoslikning aktual mavzularidan biri. Nutqiy muloqot turli ko'rinishlari va munosabat ifodalash ko'rinishlarga ega. Nutqiy muloqot o'nlab milliy, etnografik, ijtimoiy, axloqiy, falsafiy, tarixiy va ruhiy omillarning lisoniy birliklar orqali voqecalanishida iborat bir Sistema bo'lganligi uchun so'zlovchi vaziyatdan kelib chiqib

muloqotga kirishadi. Muloqot vaziyatga ko'ra ijobiy va salbiy bo'ladi. Nutqiy muloqotga baho berishning bir nechta xususiyatlari bor. Ulardan biri lingvistik xususiyatidir.

Nutqiy muloqot jarayoni, insonning nutqiy faoliyati uning rang-barang, chunonchi, ruhiy, ijtimoiy, ma'naviy, madaniy bog'liq holda amalga oshadi. Nutqiy muloqot jarayoni ijtimoiy va tabiiy jarayon bo'lganligi sababli, pragmatikada nutqiy muloqot jarayoni inson faoliyatining o'nlab qirralari bilan bog'liqlikda o'rganiladi. Shuning uchun sistem tilshunoslik til tizimini, til sistemasini o'rgansa, pragmatika muloqot, o'zaro fikr almashuv, kommunikatsiya, aloqa-aralashuv, so'zlashuv tizimini o'rganadi. Nutq muloqot jarayoniga tizim sifatida yondashish pragmatikaning asosiy tadqiq manbai va usulidir. Pragmatika muayyan vaziyatda aytilgan informatsiyaning tinglovchiga ta'sirini o'rganadi. Ta'kidlash lozimki, lingvistik pragmatika so'zlovchi ijtimoiy faoliyatining nutqdagi real ifoda masalalarini qamrab oladi. (Hakimov 2013).

“Kumushning yaqinlarig'ina emas, balki foji'adan xabardor bo'lg'an shaharning katta-kichigi Zaynabka beriladigan jazoni erta-kech kutmakda edilar. Biroq foji'aning o'ninchi kunlarida Zaynabning jinni bo'lib, ochiq ko'yi ko'chada yurgan xabari va og'asi tomonidan ushlanib kishanga soling'an mojarosi eshitildi. Zaynabning jununi qozilar va tabiblar tarafidan ham tasdiq etilgach, uning ustidagi jazo ko'tarildi. Darhaqiqat, aqldan ozib ko'chalarda ochiq kezish va kishanga tushishning o'zi ham Zaynab uchun kichkina jazo hisoblanmas edi.”

Keltirilgan parchada Zaynabning qilgan ishidan chekkan pushaymonliklari natijasida jinni bo'lib qolganligini ko'rishimiz mumkin. Bu parchada Zaynabning jinni bo'lib qolgani juda kuchli emotsiya bilan ifodalangan. Parchani o'qigan inson bu tasvirlar natijasida Zaynabga achina boshlaydi. Demakki, so'zlar qanday darajada ta'sirli bo'lishi nutqdagi so'zlarning qay darajada to'g'ri qo'llanganligiga bog'liq.

Umuman olganda, so'zlovchi o'z nutqi jarayonida ishlatadigan imo-ishoralar nutqning yoki uzatilayotgan axborotning emotsionalligini oshirishga xizmat qiladi. Emotsiyalar esa adresatning ham, adresantning ham o'zaro pragmatik munosabatlariga ijobiy ta'sir etadi. Boshqacha aytganda, emotsiyalar so'zlovchining o'z nutqiga bo'lgan

munosabatini aks ettirishga yordam beradi. Natijada muvafaqqiyatli nutqiy muloqot shakli yuzaga keladi.

1.— *Nimaga?*

— *Nimagaki, dadamning ko‘ngliga gap keladir.*

— *Xo‘b, — dedi Zaynab boshini bukib va eshitdingmi degandek qilib eriga qarab olg‘andan keyin uydan chiqdi. Uning keticha Kumush Otabekka qattig‘ qilib aytdi:*

— *Qani, siz ham uyingizga!..*

2. *Otabek kulimsiradi:*

- *Eshitdim...*

- *O‘sha bekning haqiga eshitgan kunimdan beri duo qilib kelaman...*

Zaynab so‘radi:

- *Sizlarda qanday dushmanlig‘i bor ekan?*

Otabek “endi nima deysan” degandek qilib Kumushga qaradi.

Bu gaplarda qarashlar orqali fikrlar ifodalangan”eshitdingmi degandek”,”enni nima deysan degandek”. Bu birikmalar gapdagi ma’noni ochib bergan.

Bunday nutqiy vaziyat qurshovida nafaqat verbal, balki noverbal vositalar ham, jumladan, imo-ishoralar, mimikalar ham kela oladi.

fikrimiz dalili uchun quyidagi misolni keltirish mumkin: *Kundan-kunga Zaynabning susayib, o‘ziga begonalashib borg‘anini ul yaxshi onglar*

edi. Bu kun bo‘lsa o‘ynab aytkan so‘zi javobsiz ham qoldirilib, bu hol yana uning miyasini qotirdi. Ko‘nglida bir xiralik bilan borib daricha yonig‘a o‘ltirdi. Zaynabning hasadini qo‘zg‘atmas uchun Otabek bilan muomalada qilg‘an ehtiyotlari zarracha foyda bermaganiga hayron, endi qaysi yo‘sunda mirosani sozlash yo‘llarini o‘ylar edi.

Ba’zi gaplarda esa harakatlar bir qancha ma’nolarni ifodalaydi.

Kumush kirganda Zaynab daricha yonida to‘ppi tikib o‘lturar edi.

— *Oyim aytkandek, — dedi kulib Kumush, — siz bilan yulishqali keldim.*

Zaynab to‘ppisini qo‘yib o‘rnidan turdi:

— *Men ham oldingizg‘a chiqaymi, deb turg‘an edim...*

Kumush istehzo bilan kuldi:

— *To ‘ppi tikib o ‘lturibsiz-ku, manim olding‘a chiqarmidingiz, barakalla sizga, — dedi.*

Keltirilgan misolda Zaynabning Kumush kelganda o‘rnidan turishi hurmat ma’nosini ifodalagan.. Ammo bu harakat har doim ham hurmat ma’nosida bo‘lavermaydi.

Ayrim boshqa vaziyatlarda bu harakatni konteksga qarab jahli chiqqan holda o‘rnidan turib ketish ma’nolarini ham ifodalaydi. Bu esa pragmatik vaziyatni keltirib chiqaradi

Xulosa qilib aytganda, nutqiy muloqotga baho muhosabati ifodalash zamonaviy tilshunoslikda alohida o‘ringa ega tushunchadir. Nutqiy muloqotga baho berishning xususiyatlari to‘g‘risidagi fikrlar har doim munozarali mavzular hisoblanadi. Nutqiy muloqot muloqotga beriladigan barcha lingvistik xususiyatlarni o‘zida mujassam etgan murakkab tuzilmadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Safarov Sh. Pragmalingvistika. -Toshkent: O‘ME..2008.
- 2.Xudoyberganova D. Matn yaratilishining antropotsentrik talqini. O‘zbek tili va adabiyoti, 2011, 6-son
- 3.O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 3-jild. -Toshkent:O‘ME, 2007.
- 4.O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2-jild. -Toshkent:O‘ME, 2006.